

El conreu de l'arròs a l'Empordà durant el segle XVIII

per Joan Surroca i Sens

UN MARC GEOGRÀFIC MALSA

Si hom puja al cim del massís cretaci del Montgrí —divisòria de l'Alt Empordà i el Baix Empordà—, des dels seus tres-cents metres d'altura veurà un paisatge d'un encís palès. Però no distingirà gairebé arreu una cosa peculiar de les centúries precedents: llacunes i aiguamolls que, des de Roses a Pals, formaven una franja de 4 o 5 quilòmetres d'amplada al llarg de la costa.

Encara, però, en períodes de fortes pluges, els antics estanys queden inundats i un es pot fer càrrec de com devia ésser el paisatge fa 200 anys. Per exemple, a causa de les fortes pluges de la tardor i l'hivern del 1976 l'estany d'Ullastret va tornar a quedar embassat durant sis mesos.

El conreu de l'arròs a l'Empordà era localitzat a una i altra banda del Montgrí. Al sud, a la dreta del curs del riu Ter, la plana, amb el centre arrosser de Pals; al nord, a l'esquerra del riu, la zona de Belcaire. Concretament, durant el segle XVIII tenim notícia del conreu als següents llocs: Palau-sator, Fontclara, Sant Julià de Boada, Sant Feliu de Boada, Fontanilles, Torroella de Montgrí, Pals, Gualta, Verges, Canet de Verges, la Tallada d'Empordà, Belcaire, Ullà, Albons, l'Escala, Saldet, Pelacalç, Montiró, Viladamat, Tor i Marenyà.

Solament a partir de la data recent del 1939, amb les necessitats apressants de la postguerra i, posteriorment, per la conjuntura favorable mundial, el conreu s'estendrà i s'aprofitarà, amb avarícia, més cap al nord, per les terres properes a la Muga i al Fluvià. A Sant Pere Pescador manifesten que en el segle XVIII no s'havia conreat mai arròs i que tampoc no el desitgen. Encara que sí a l'Armentera, «*en una pequeña parte del término siembran arroz*»¹ i en alguns punts aïllats del baix Fluvià per l'impuls de Salvador de Caramany.

L'aigua estancada formava un rosari de basses on hi havia larves dels mosquits anòfels transmissors del *Plasmodium*, productors de malalties tan greus

1. ACA, Audiència, «Papeles de S. E.», lligall 262, 10-iv-1740.

com el paludisme. Aquest perill quedava circumscribit a l'estiu, ja que el *Plasmodium*, per a infectar els organismes ha d'estar en evolució sexual, i per aquest fet necessita una temperatura superior a 16 o 18°. És a partir del mes de juny quan el perill quedava obert fins al setembre com a mínim.²

Ha estat molt discutit el fet de si realment amb el conreu de l'arròs hi havia un increment de les malalties. Molts autors han posat en dubte tal relació, d'altres ho han desmentit. El que sí és cert és que, en aquestes zones, les epidèmies s'agregaven i gairebé s'empalmaven les unes amb les altres. Els coetanis en tenien consciència.³ Amb tot, cal no oblidar que les epidèmies eren

2. Vegeu el quadre 6.

3. R. AMAT CORTADA, *Excursions per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIII* (Barcelona, L'Avenç, 1919), p. 128. També J. CARESMAR, *Discurso sobre la*

generals. No es limitaven a les zones d'embassament.⁴ Moltes regions pestilents —Girona capital mateix—, amb els rius que l'atravessen, tenia molt mala fama. Els llocs de conreu de cànem —com Manresa— també eren motiu de preocupació. Igualment Lleida i el Bages es consideraven contrades pestilents.

El fet és que durant tot el segle XVIII s'estableix a l'Empordà una lluita entre els partidaris del conreu de l'arròs pel seu alt rendiment i els que li atribuïen el repetit paludisme de la zona. Segueix un cert paralelisme amb altres llocs peninsulars de tradició arrossera.⁵ En tot cas la gent tolerava el conreu pel benefici que, bé que d'una manera molt desigual, tothom en rebia quelcom. Les proves d'aquesta por a l'arròs i de sols tolerar-lo pels guanys les tenim en el fet que, així que aquests deixaven d'ésser espectaculars, el conreu remetia. De la significació de l'arròs per a l'economia del Baix Empordà en donen prova els comentaris de tots els viatgers que travessaven la comarca. Per exemple, ja a l'any 1600 trobem un text del jesuïta Pere Gil.⁶ Les millores del segle XVIII són observades fidelment per Laborde,⁷ Ponz⁸ i Zamora,⁹ entre altres, així com en comentaris i articles de la premsa.¹⁰

UNA SITUACIÓ SOCIAL DESFAVORABLE

L'increment de morts durant el segle XVIII dins l'àrea de l'Empordà en relació amb altres regions és inqüestionable.¹¹ Que la zona era insalubre, a causa de l'embassament d'aigües, tothom hi estava d'acord. Però si el conreu de l'arròs era perjudicial per a la salut pública, indiferent o favorable en millorar

agricultura, comercio e industria con inclusión de la consistencia y estado en que se halla cada partido o veguerío de este Principado, manuscrit, 1780, ps. 293 i s. O bé F. de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (Barcelona, Curial, 1973), p. 364.

4. Una relació d'aquestes la trobem a J. MASDEVALL, *Relación de las epidemias de calenturas pútridas* (Madrid, Imprenta Real, 1786), 136 ps.

5. Per a Lleida es troba documentació a ACA, Audiència, «Papeles de S. E.», lligall 263. A la zona de Tortosa, malgrat que Vilar afirmi que encara no es coneixien les plantacions (cf. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1965, 2a. ed. [1a.: 1964], vol. III, p. 308), es troben ja polèmiques a ACA, Audiència, Consultas, reg. 140, f. 142. Per a l'horta de València es troba documentació a l'Archivo Histórico General de Simancas (Secretaría y Superintendencia de Hacienda, sec. XXI), lligalls 846-848, anys 1750-1790; a més, tenim les obres de l'autor coetani J. A. CAVANILLES, particularment *Observaciones sobre el cultivo del arroz en el reino de Valencia y su influencia en la salud pública*, «Memoria de la Real Academia de Madrid», vol. I, ps. 99-128. Malauradament, no tenim cap obra semblant a aquesta per a l'Empordà.

6. P. GIL, *Llibre primer de la hist. Catalana en lo qual se tracta de Hist. o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cath.*, «Quaderns de Geografia», 1949, p. 244.

7. A. LABORDE, *Itinerario descriptivo de las Provincias de España* (Valencia, José Ferrer de Orga, 1826), p. 5.

8. A. PONZ, *Viaje de España* (Madrid, Aguilar, 1947), vol. XIV, Carta III, p. 1253.

9. F. de ZAMORA, *op. cit.*, ps. 361 i ss.

10. Per exemple, a «Diario de Barcelona» (20-XII-1975).

11. Vegeu els quadres 1, 2, 4, 5 i 7.

els marjals, era on radicava la problemàtica des d'antic, esdevinguda més aguda durant el segle XVIII per l'augment del conreu davant la necessitat de més producció i major benefici. Una polèmica que es prolongà durant el segle XIX i una bona part del XX. La total conformació per a tots és cosa recent.

Anem a intentar analitzar quins interessos hi havia per a mantenir o destituir aquest tipus de conreu que —com diu Vilar— es pot considerar com una agricultura d'especulació engendradora de la lluita de classes.¹²

La comercialització de l'arròs i l'atenció tan preponderant dins la comarca d'aquest conreu —en alguns poblets, en règim de monoconreu— ens demostra l'esforç clar d'adaptar-se netament a les noves tendències modernes. Però, coexistint amb els esforços dels camperols, subsistia una minoria acostumada a viure dels beneficis del règim senyorial. Entre els uns i els altres forçosament s'obria un esvoranc que els aniria separant cada vegada més. Els interessos econòmics, les condicions de treball, la repercussió sobre la demografia van fomentar tensions contínues, commocions populars i avalots, escàndols i topades. Els uns, per tal d'alliberar-se d'unes càrregues no justificables i deslliurar-se de les perilloses febres palúdiques, i els altres per tal de mantenir els privilegis, precisament en uns moments en què la puja de preus agrícoles enllaminia els vells propietaris a fer-se valer els seus drets. Els abusos, tant per part dels propietaris de les terres, com dels de les preses i de les aigües, sovint els mateixos, no podia sinó fomentar el malhumor que el poble sentia en desitjar sortir d'aquell cercle que, pels avançaments del segle, s'endevinava superat. La divisòria entre propietaris i la massa de jornalers no era atenuada com en altres indrets.¹³ A Torroella, per exemple, es dividiren les terres comunals, però uns quants anys més tard cinc o sis grans arrendataris havien concentrat l'explotació.¹⁴

Els propietaris de les aigües

Les 30.000 vessanes¹⁵ que, aproximadament, es dedicaven a l'arròs quedaven dividides en tres parts: la del molí de Belcaire, la del molí de Torroella i la dels molins de Gualta i Pals. Una xarxa de recs ajudava a la repartició de les aigües de les vies fluvials des de temps llunyà.

Els molins i l'aigua eren propietat d'uns pocs senyors per concessió reial, feta per establiment, en alguns casos des de l'edat mitjana. Eren lliures de donar o no aquesta preuada matèria per una gramínia tan assedegada com l'arròs.

12. P. VILAR, *op. cit.*, p. 316.

13. Com assenyala P. VILAR, *op. cit.*, p. 313, «... contràriament al conjunt de l'agricultura catalana, el conreu de l'arròs no es troba en mans de petits propietaris, de parcers residents, o de masovers a cens fix; a l'Empordà, l'aigua i la terra pertanyen a un petit nombre de grans senyors, els administradors i els grans arrendataris dels quals fan treballar jornalers contractats segons les necessitats de cada temporada.»

14. F. de ZAMORA, *op. cit.*, p. 365.

15. Una vessana = 2.187 m².

Per aquest servei rebien normalment el gens menyspreable novè de la collita. Els propietaris de les aigües eren influents, des de les altes esferes de l'administració, per a fer desdir qualsevol canvi que pertorbés els seus avantatges, fins a les petites corporacions locals, passant per una sèrie de personatges tan diversos com el que ha d'informar d'una situació epidèmica, fins a l'arquitecte que ha de planificar el curs d'un riu. La corrupció era molt estesa.¹⁶ Als tentacles dels senyors de les aigües i de les terres els era fàcil de lluitar contra la nul·la organització del poble menut.

Una de les famílies més importants i més conflictives va ésser la del marquès de Ciutadilla. Propietari de les aigües del «canal del molí», ramificat del Ter, que movien el molí de Belcaire i d'altres de menys importants, rebia cens de persones de Jafre, Verges, Belcaire, l'Escala, Torroella, la Tallada i Albons. R. Sans era el seu soci. Ells sols reberen, l'any 1766, el 58 % dels ingressos pels drets de les aigües de la zona estudiada.¹⁷ Propietari, a la vegada, de les terres de l'estany de Belcaire, que les compartia amb els Witts, era en aquest mateix any el principal conreador d'arròs, només superat lleugerament per les terres del comú de Torroella i igualat pel propietari de Torroella de Montgrí Martí Carles.¹⁸

Un altre gran propietari era el comte de Peralada, que gaudia de les rendes de les aigües que movien els molins de Gualta i Pals. Regava les planes de Gualta, Serra, Ultramort, Pals i una part de Torroella de Montgrí. Rebia el 34 % del total de les rendes de les aigües de la zona. En canvi, les seves terres d'arrossars eren escasses.¹⁹

El comte de Solterra, per la seva part, controlava la sèquia de Torroella, que regava moltes vessanes d'aquesta vila. Pels drets de les aigües rebia el 8 % del total de l'àrea estudiada. La seva propietat dedicada a l'arròs era considerable.

A més dels esmentats personatges, que es poden considerar els capdavanters del conreu de l'arròs, varen intervenir en els esdeveniments també altres persones. Per exemple, Dou i Bassols, al qual es va concedir establiment per a construir un molí de blanquejar arròs. Gualba i Babi, que inicià amb èxit una sèrie de transformacions a tot el Baix Empordà i al qual fou concedit l'assecament de l'estany de Vilacolum. Salvador de Caramany, que monopolitzà el Baix Fluvià.

Els propietaris forans, els absentites, eren considerables a l'Empordà. Molts eren comerciants que invertien en l'agricultura. De Girona trobem els Andreu, els Cabirol i els Fàbregas de Mataró; de Barcelona els Puig, els Berthamar, etc. Els testimonis de queixa sobre aquest fet són nombrosos: «... *los acaudalados viven en partes sanas y muy distantes de los arrozos*».²⁰ També s'indica que es

16. Alguns casos de corrupció diversa es poden comprovar a ACA, Consultas, reg. 140, f. 86; reg. 804, f. 325, i reg. 1.007, f. 311.

17. ACA, Audiència, «Papeles de S. E.», lligall 262, full 61.

18. *Ibid.*

19. *Ibid.*

20. ACA, Audiència, Consultas, reg. 808, f. 492.

temen avalots «... viendo que aquellos pocos que sacan de dicha siembra así abandonan y exponen a los demás que por necesidad de trabajo para vivir han de quedarse y sugetarse a las enfermedades que son tan ciertas como experimentadas».²¹

Avalots

Les revoltes populars no eren pas estranyes durant el segle XVIII; tant és així que la Reial Audiència havia disposat, el 5 de maig de 1766, una reglamentació referent a aldarulls. A vegades era tot un poble el que es posava contra un sol personatge important. Aquest és el cas de l'enfrontament entre Pouplana i el poble de Pals.²²

La gent no seguia sempre una mateixa opinió sobre el conreu de l'arròs. No guardava una política favorable o d'oposició per un resultat a mitjà o a llarg terme. Es mobilitzaven sovint per un afany a curt termini.²³ Els documents ens repeteixen com era el benestar d'uns pocs el que provocava una situació caòtica per a molts. Així, «la ambició de alguns particulars»,²⁴ o bé «... la mayor utilidad que resulta de la siembra de arroz en beneficio de pocos individuos que se enriquecen a costa de la vida de los pobres».²⁵

Un dels avalots populars de més ressò va ésser el que tingué lloc a la vila de Verges els dies 11 i 13 de maig de 1763. La gent va rompre el conducte de les aigües i causaren un gran perjudici. Els atemptats varen ésser presenciats per capellans,²⁶ que, encara que no intervingueren materialment, no estaven pas molt lluny del lloc dels fets animant l'acció i s'oferien a pagar la multa que s'imposés als realitzadors dels aldarulls.²⁷

Amb motiu de l'estada de l'exèrcit a l'Empordà, l'any 1792, va ésser suspès el conreu de l'arròs a fi de prevenir la tropa i els cavalls de les scves influències. En tornar-se a permetre el conreu l'any 1797, es va formar un tumult popular dels habitants de la ribera del Ter capitanejat per una dona que, muntada en el seu cavall, amb una bandera a la mà, convidava a la destrucció de tot el que era arròs tot dient que a les autoritats, tan atentes a la

21. ACA, Audiència, «Papeles de S. E.», lligall 262, f. 65.

22. ACA, Reial Patrimoni, lligall 1.800, 2 Ag.

23. El 1730, referent a unes sollicituds de prohibició, l'Audiència diu: «Se evidencia no moverles el celo de la salud pública, sino su propio interés, de modo que los arroces son contra la salud pública cuando ellos no los pueden sembrar, pero no si los siembran y pueden aprovecharse de las conveniencias y utilidad que facilita. Cf. ACA, Audiència, Consultas, reg. 145, f. 93.

24. ACA, Audiència, Consultas, reg. 161, f. 156.

25. ACA, Audiència, «Papeles de S. E.», lligall 262, f. 74.

26. Els capellans sovint es posaven al costat del poble. També a València, per exemple: J. GARCÍA FERNÁNDEZ, *El cultivo del arroz y su expansión en el siglo XVIII en los llanos litorales del golfo de Valencia*, a «Estudios Geográficos», núm. 123, vol. 32 (maig de 1971), ps. 163-187.

27. ACA, Audiència, Consultas, reg. 804, f. 463.

salut dels soldats i, fins i tot, dels cavalls, els era igual la salut de la població.²⁸ El comissionat per informar d'aquest avalot popular es va trobar amb una general resistència que l'impossibilità de portar a terme el seu treball i, a causa dels nombrosos insults que anava rebent, decidí tornar-se'n.²⁹

Procés legislatiu

Durant tot el segle XVIII el conreu de l'arròs a l'Empordà va ésser tan polèmic, que, segurament amb raó, va fer exclamar al representant d'un terratinent: «... en la Secretaria de Gobierno donde creo que los assumptos de Pals forman el rollo y volumen de maior tomo».³⁰

Els papers que es guarden a l'Arxiu de la Corona d'Aragó són molt reiteratius i sempre segueixen els mateixos tràmits i repetits arguments. Les prohibicions de conrear arròs sovint eren solament per a alguns pobles i, quan arribaven les interdiccions, el més probable és que es continués conreant de manera fraudulenta.³¹ Els poders públics rebien pressions per part dels grans propietaris i per part d'una bona fracció del poble, però els primers tenien més força i prou habilitat com per a fer sortir les argumentacions sentimentals del problema en presentar una càdica situació de pobresa a la zona.³² Amb l'arròs, deien, almenys hi ha menjar per a tots; a més, no es descuidaven de fer present que els impostos eren de més fàcil pagar, amb el consegüent benefici per a la corona.³³

Se segueixen els informes mèdics d'una casuística impressionant defensant interessos dels uns i els altres. Malgrat les noves reglamentacions que segueixen tots els informes, no es poden parar del tot les intencions de sembrar arròs ni tampoc imposar serenitat a la població. El conreu de l'arròs va continuar fins que els estralls demogràfics de l'any 1837 l'assenyalà injustament com el culpable. Per això l'any següent es prohibí i calgué esperar la nova etapa que s'inicia el 1904 per a trobar de bell nou el conreu a l'Empordà.³⁴

28. Citat per Joaquim FERRER VIDAL, a «Revista de Agricultura práctica», vol. II, 1853, *Dios y el diablo*.

29. L'informe que presenta assenyala diverses demolicions de recs i altres utilitats per a la sembra d'arròs. Fa notar que tots els revoltats semblen moguts per un mateix esperit de partit; diu textualment: «Los medios de que se han valido los vecinos de algunos pueblos del Ampurdán para impedir la siembra de los arroces contra las reales órdenes de su magestad son verdaderamente los más escandalosos y criminales como que en nada se distinguen de una connoción popular dirigida al vilipendio de la autoridad.» Anomena els més sobresortints dels amotinats i parla de gent d'Albons, la Tallada, Viladamat, Torroella, Palau-sator, Pals, Belcaire i Tor. La professió de tots aquests també és diversa. Tothom es va fer seu el problema i la revolta va ésser de categoria. Cf. ACA, Consultas, reg. 1.162, fs. 304, 319, 320 i 321.

30. ACA, Reial Patrimoni, sèrie lligalls, 1.800, 2 Ag.

31. Per exemple, ACA, Reial Patrimoni, sèrie lligalls, 1.757, 1 Ac.

32. ACA, Audiència, «Papeles de S. E.», lligall 262, 7-II-1721.

33. ACA, Reial Patrimoni, lligalls, 1.757, 1 Ac.

34. Cf. ps. 19 i ss.

LA POBLACIÓ

Hom ha volgut emprendre un estudi demogràfic exhaustiu de la vila de Torroella no per a arribar a un mecanicisme de la relació arròs-població, però sí per a tenir una visió general i poder extreure conclusions a la vista també del desenvolupament d'altres poblacions.

Gràcies al bon estat de l'arxiu parroquial i a les mateixes dimensions de la vila,³⁵ Torroella reuneix les condicions ideals per a un estudi demogràfic, ja que no té els inconvenients de les grans ciutats, on les xifres oscillen massa per factors que interfereixen la vida natural autòctona, o bé els desavantatges dels pobles massa petits, on un error o qualsevol dada pot desproporcionar amb exageració els resultats. D'aquí ve que Nadal i Giralt³⁶ siguin partidaris d'orientar i animar els demògrafs precisament en l'estudi de les «viles».

Les sèries dels registres parroquials ofereixen una llacuna de la mortalitat d'«albat» dels anys que van del 1725 al 1739. Això ens priva de conèixer la totalitat dels morts d'un període que és al mig de dos censos (1718 i 1787). La conseqüència és que no és possible de calcular el creixement vegetatiu del període 1725-1739 i, de rebot, el moviment de la població (migracions), encara que aquest últim fos de manera aproximada, entre el cens del 1718 i el del 1787. Per altra part, es pot observar³⁷ que la mortalitat d'«albat» del 1700 al 1725 és extraordinàriament baixa en relació amb la que consta a partir del 1740. És molt possible que per «albat» es tingués una interpretació diferent al començament de segle. És a dir, que solament quedés anotat com a «albat», per exemple, l'infant fins a 10 anys, en lloc de 14, que corresponen a partir del 1740. Cal, doncs, fer servir aquestes dades de la primeria del segle amb reserves.

Per al segle XVIII no hi ha res que ens indiqui el nombre de persones que arribaren i de torroellencs que emigraren. És un greu inconvenient per a estudiar la població. No podem, per tant, saber a quina mitjana d'edat arribaren els nascuts en un any determinat, ja que en el cas que els arribats de nou siguin gent d'edat avançada fan pujar la mortalitat de manera alarmant a primera vista. No podem dir que la mortalitat sigui elevada en contemplar els quadres; tot depèn de les migracions. És possible que l'estudi sigui reeixit quan es limita a les edats més joves, no afectades per les migracions.³⁸ Segueixen a continuació uns quants quadres referents a aquestes recerques demogràfiques, el comentari dels quals hom trobarà a les conclusions.³⁹

35. 1.922 habitants l'any 1718 i 2.582 el 1787.

36. J. NADAL i E. GIRALT, *La population catalane de 1533 à 1717* (Paris, SEVPEN, 1960), 354 ps.

37. Cf. el quadre 2.

38. Cf. el quadre 1.

39. Cf. ps. 22 i ss.

QUADRE 1. — Supervivents

<i>Anys</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1740 - 44	1.000	702'9	534'5	444'1	419'2
1745 - 49	1.000	778'0	648'4	566'7	536'5
1750 - 54	1.000	753'6	588'3	505'6	480'2
1755 - 59	1.000	783'8	654'1	562'2	509'5
1760 - 64	1.000	689'9	452'8	349'0	297'1
1765 - 69	1.000	790'1	645'5	589'5	550'6
1770 - 74	1.000	769'0	575'1	492'4	441'1
1775 - 79	1.000	716'0	601'2	513'7	456'3
1780 - 84	1.000	735'7	559'1	479'3	433'5

<i>Anys</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
1740 - 44	410'2	399'4	395'8	394'0	388'4
1745 - 49	504'5	485'0	457'2	444'8	434'1
1750 - 54	459'5	440'4	424'5	424'5	418'1
1755 - 59	479'8	450'1	428'5	419'0	412'2
1760 - 64	277'8	259'0	233'0	217'9	213'5
1765 - 69	522'6	503'9	485'2	466'5	455'6
1770 - 74	412'6	388'8	383'1	370'3	361'7
1775 - 79	416'1	394'6	380'2	368'7	361'5
1780 - 84	394'3	372'1	360'3	349'8	347'2

<i>Anys</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>
1740 - 44	377'4	374'0	366'8	363'2	363'2	363'2
1745 - 49	425'2	416'3	412'7	409'1	407'3	400'2
1750 - 54	411'7	402'2	391'1	389'5	381'6	376'8
1755 - 59	398'7	382'5	375'7	370'3	370'3	368'9
1760 - 64	210'5	209'0	201'6	200'1	197'1	192'7
1765 - 69	450'9	443'1	433'8	432'2	429'1	426'0
1770 - 74	357'4	356'0	350'3	347'5	344'7	339'0
1775 - 79	358'6	347'1	345'7	344'3	344'3	341'4
1780 - 84	339'4	330'2	323'7	321'1	319'8	315'9

QUADRE 2. — Resum general

anys	enterraments		total	baptismes	matrimonis
	fins a 14 anys	més de 14 anys			
1700	25	47	72	89	
1701	33	42	75	88	
1702	33	32	65	88	
1703	25	38	63	90	
1704	55	53	108	83	
1705	48	59	107	67	
1706	53	83	136	76	
1707	37	27	64	62	
1708	30	52	82	65	
1709	16	46	62	78	
1710	11	36	47	90	
1711	19	55	74	80	
1712	8	31	39	93	
1713	16	36	52	65	
1714	19	28	47	75	
1715	17	25	42	84	
1716	22	34	56	71	
1717	36	37	73	83	
1718	9	17	26	82	
1719	14	25	39	88	
1720	9	19	28	75	
1721	71	48	119	106	
1722	37	44	81	75	
1723	36	29	65	112	
1724	55	33	88	97	
1725		40		97	
1726		57		114	
1727		39		108	
1728		50		115	
1729		55		106	
1730		73		99	
1731		48		110	
1732		37		127	39
1733		57		105	30
1734		63		102	43
1735		48		138	20
1736		37		101	25
1737		50		105	26
1738		73		83	20
1739		44		98	31
1740	46	39	85	119	19
1741	73	34	107	107	29
1742	69	50	119	120	25
1743	181	82	263	100	29
1744	53	58	111	106	37
1745	57	54	111	108	40
1746	47	45	92	101	34
1747	79	49	128	113	38

anys	enterraments		total	baptismes	matrimonis
	fins a 14 anys	més de 14 anys			
1748	55	64	119	111	35
1749	48	26	74	130	25
1750	37	35	72	125	23
1751	114	52	166	120	30
1752	108	57	165	123	32
1753	75	95	170	112	59
1754	51	51	102	149	35
1755	98	29	127	140	45
1756	78	61	139	152	24
1757	48	58	106	141	41
1758	114	33	147	141	27
1759	49	29	78	166	39
1760	74	59	133	133	22
1761	140	67	207	145	30
1762	129	74	203	131	34
1763	121	57	178	119	29
1764	116	66	182	146	39
1765	137	92	229	121	35
1766	68	65	133	120	36
1767	90	47	137	136	27
1768	57	81	138	126	37
1769	63	40	103	140	28
1770	101	54	155	149	32
1771	112	68	180	132	41
1772	55	48	103	121	40
1773	46	39	85	138	45
1774	72	39	111	161	22
1775	272	118	390	136	41
1776	51	76	127	144	33
1777	44	70	114	137	38
1778	83	57	140	138	30
1779	68	55	123	142	49
1780	85	79	164	151	34
1781	186	86	272	146	34
1782	97	77	174	144	49
1783	49	52	101	169	36
1784	98	39	137	154	35
1785	119	57	176	168	29
1786	131	76	207	145	47
1787	109	76	185	149	47
1788	75	60	135	163	49
1789	59	47	106	141	46
1790	97	44	141	177	41
1791	191	70	261	171	34
1792	149	80	229	138	34
1793	73	107	180	155	34
1794	106	175	281	111	65
1795	220	112	332	209	55
1796	47	27	74	180	47
1797	82	29	111	164	39
1798	109	28	137	163	28
1799	67	24	91	134	19

QUADRE 3. — Balanç vegetatiu

<i>anys</i>	<i>anys</i>	<i>anys</i>
1700 + 17	1735	1770 — 6
1701 + 13	1736	1771 — 48
1702 + 23	1737	1772 + 18
1703 + 27	1738	1773 + 53
1704 — 25 + 55	1739	1774 + 50 + 67
1705 — 40	1740 + 34	1775 — 254
1706 — 60	1741 + 0	1776 + 17
1707 — 2	1742 + 1	1777 + 23
1708 — 17	1743 — 163	1778 — 2
1709 + 16 — 103	1744 — 5 — 133	1779 + 19 — 197
1710 + 43	1745 — 3	1780 — 13
1711 + 6	1746 + 9	1781 — 126
1712 + 54	1747 — 15	1782 — 30
1713 + 13	1748 — 8	1783 + 68
1714 + 28 + 144	1749 + 56 + 39	1784 + 17 — 84
1715 + 42	1750 + 53	1785 — 8
1716 + 15	1751 — 46	1786 — 62
1717 + 10	1752 — 42	1787 — 36
1718 + 56	1753 — 58	1788 + 28
1719 + 49 + 172	1754 + 47 — 46	1789 + 35 — 43
1720 + 47	1755 + 13	1790 + 36
1721 — 13	1756 + 13	1791 — 90
1722 — 6	1757 + 35	1792 — 91
1723 + 47	1758 — 6	1793 — 25
1724 + 9 + 84	1759 + 88 + 143	1794 — 170 — 340
1725	1760 + 0	1795 — 123
1726	1761 — 62	1796 + 106
1727	1762 — 72	1797 + 53
1728	1763 — 59	1798 + 26
1729	1764 — 332 — 225	1799 + 43 + 105
1730	1765 — 108	total: — 1.268
1731	1766 — 13	+ 809
1732	1767 — 1	— 459
1733	1768 — 12	
1734	1769 + 37 — 97	

QUADRE 4. — Percentatge de morts d'«albat» i de «cossos»

<i>anys</i>	<i>% d'«albat» (fins a 14 anys)</i>	<i>% de «cossos» (adults)</i>
1700 - 04	45	55
1705 - 09	41	59
1710 - 14	28	72
1715 - 19	42	58
1720 - 24	55	45
1725 - 39	—	—
1740 - 44	62	38
1745 - 49	55	45
1750 - 54	57	43
1755 - 59	64	36
1760 - 64	64	36
1765 - 69	56	44
1770 - 74	61	39
1775 - 79	58	42
1780 - 84	61	39
1785 - 89	61	39
1790 - 94	56	44
1795 - 99	70	30
<i>mitjana dels anys</i> 1740 - 99	60	40

QUADRE 5. — Evolució per quinquennis

<i>anys</i>	<i>«albat»</i>	<i>enterraments «cossos»</i>	<i>total</i>	<i>baptismes</i>	<i>matrimonis</i>
1700 - 04	171	212	383	438	
1705 - 09	184	267	451	348	
1710 - 14	73	186	259	403	
1715 - 19	98	138	236	408	
1720 - 24	208	173	381	465	
1725 - 29		241		540	
1730 - 34		278		543	112
1735 - 39		252		525	122
1740 - 44	422	263	685	552	139
1745 - 49	286	238	524	563	172
1750 - 54	385	290	675	629	179
1755 - 59	387	210	597	740	176
1760 - 64	580	323	903	674	154
1765 - 69	415	325	740	643	163
1770 - 74	386	248	634	701	180
1775 - 79	518	376	894	697	191
1780 - 84	515	333	848	764	188
1785 - 89	493	316	809	766	218
1790 - 94	616	476	1.092	752	208
1795 - 99	525	220	745	850	188

QUADRE 6. — Mortalitat per mesos. Percentatge

<i>mesos</i>	<i>«cossos» (1700 - 99)</i>	<i>«albat» (1700 - 24) (1740 - 99)</i>	<i>mitjana</i>
gener	10,4	6,4	8,4
febrer	7,6	5,1	6,4
març	7,7	6,0	6,9
abril	9,0	4,6	6,8
maig	7,7	4,3	6,0
juny	6,2	5,5	5,9
juliol	6,1	8,0	7,0
agost	6,7	11,5	9,1
setembre	7,9	14,8	11,3
octubre	9,3	16,3	12,8
novembre	10,2	10,1	10,1
desembre	11,2	7,4	9,3
	100,0	100,0	100,0

QUADRE 7. — Natalitat, mortalitat i nupcialitat per mil habitants

<i>mitjana dels anys 1715 - 19</i>	
natalitat	42,4
<i>mitjana dels anys 1785 - 89</i>	
natalitat	59,3
mortalitat	62,6
nupcialitat	16,8

QUADRE 8. — Nupcialitat vidus-vídues. Percentatge

<i>mitjana dels anys 1732, 1740, 1750, 1760, 1770, 1780, 1790 i 1799</i>	
marit vidu	19,8
muller vídua	8,5
marit i muller vidus	7,4
total	35,7

QUADRE 9. — Mortalitat segons el sexe

<i>mitjana (1700 - 24 i 1740 - 99) dels «albats»</i>		
	nens:	53,1 %
	nenes:	46,9 %
		100,0 %
<i>mitjana (1740 - 99) dels «cossos». Percentatge</i>		
<i>edats</i>	<i>homes</i>	<i>dones</i>
15 - 29 anys	19	21
30 - 44 anys	25,5	30
45 - 59 anys	27	19
més de 60 anys	28,5	30
	100,0	100,0

ALGUNS ASPECTES ECONÒMICS DEL CONREU

La transformació del paisatge agrari a causa de la imposició del conreu de l'arròs és clara. L'arranjament de les terres fangoses, juntament amb l'adequació dels nombrosos estanys, devia ésser perceptible a qualsevol bon observador de l'època. És evident, doncs, que, a més de la incidència demogràfica que per ella sola ja hauria xarbotat tota l'economia, el conreu de l'arròs donà una empenta a les encara febles economies del segle XVIII. En principi, eren unes collites de més a més, les terres aprofitades per al conreu eren fins aleshores improductives. La seva revaloració a causa de la bona demanda feia atractiu el conreu. Hem de comptar, però, que a l'Empordà no donaria el mateix rendiment que en altres zones de més cap al sud. El clima, no tan calorós, més les fortes tramuntanades i les dificultats de controlar l'aigua en anys de fortes pluges malmenaria, en bona part, l'alta producció i la seguretat de collita que oferien les terres valencianes. A despit d'un hàbitat més esquívol, el rendiment era prou bo com perquè es procurés intensificar el conreu, no ja perquè s'aprofitaven terres marginals, sinó perquè àdhuc en terres on fins aleshores es conreaven altres cereals resultava un bon negoci la plantació d'arròs.

Durant tota la primera meitat del segle XVIII es va agafar l'arrancada per la gran empenta productiva que suposà la segona meitat. La importància econò-

mica va ésser molt palesa, ja que en alguns poblets es pot parlar de monoconreu de l'arròs, i a les viles constituí el més preciat conreu del segle pel bon preu de cotització.

La taxa del cadastre era particularment elevada per als conreus d'arròs. Es reconeixia que un rendiment superior justificava aquest increment fiscal.

Tal com informa el «Diario de Barcelona» sobre l'arròs a l'Empordà, «... si se siembran todas las tierras, dos veces de trigo, y una de arroz, esta segunda equivale en su utilidad a las dos de trigo».⁴⁰

L'arròs sorprenia la mateixa empresa: acostumats, els conreadors, a una agricultura de subsistència, s'havia trobat quelcom diferent, quelcom que valia la pena. És evident que dins la zona devia convertir-se en un aliment bàsic, però sobrava arròs per a poder comercialitzar-lo a uns preus interessants. Cal no menystenir, tampoc, un aspecte complementari: de les deixalles de l'arròs s'obtenien altres productes.⁴¹

Es comprèn fàcilment l'interès perquè aquest conreu tirés endavant malgrat les dificultats que sortien. Tant els propietaris de les aigües com els dels camps rebien unes rendes ben seductores, i per això valia la pena exposar-se a les pestilències.⁴²

De la bona qualitat de l'arròs de l'Empordà ens en dóna referència Boy: «El llano del Ampurdán siendo un parage bajo y pantanoso, particularmente en los alrededores de Torroella de Montgrí y de La Escala, etc., produce arroz excelente, más granado, más blanco y de mejor gusto que el de Lombardía, de Cullera en el reino de Valencia, o de la Carolina, pero es algo más caro que las otras calidades. En los años de abundancia se recogen hasta 30.000 quintales catalanes.»⁴³

Adhuc sembla ésser que els valencians intentaven vendre el seu producte per arròs de l'Empordà: «Nos dijeron que los valencianos traen mucho arroz, quitada la arista, para blanquearlo aquí y venderlo después por arroz de esta tierra.»⁴⁴

Els estralls, sigui per males collites, per pestes, per aiguats, van fer sol·licitar ajudes i abolicions d'impostos, com era costum arreu,⁴⁵ o també, quan s'esdevenia la temuda pedregada, els parcers demanaven una rebaixa de la quantitat que havien de pagar.⁴⁶

A causa de tants avantatges, la gairebé totalitat de la gent estava conven-

40. «Diario de Barcelona» (20-XII-1795).

41. F. DE ZAMORA, *op. cit.*, p. 365.

42. Fra Miquel AGUSTÍ, *Llibre dels secrets de agricultura casa rústica y pastoril* (Barcelona, Esteve Liberós, 1617), p. 85.

43. J. BOY, *Diccionario teórico, práctico, histórico y geográfico*, 4 vols. (Barcelona, V. Torras, 1839) (cf. «arroz»).

La mitjana del preu de l'arròs, l'any 1794, era de 14 lliures, 7 sous i 4 diners el quintà català d'arròs empordanès, contra 10 lliures i 11 sous el quintar importat (de Llombardia, de la Carolina o de Cullera i València).

44. F. DE ZAMORA, *op. cit.*, p. 360.

45. ACA, Audiència, Consultas, reg. 140, fs. 105 i 115.

46. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí, Llibre de Resolucions, 16-x-1742.

guda de la rendabilitat de l'arròs. Fins i tot els mateixos detractors confessaven aquest fet.

Malgrat aquestes interpretacions optimistes sobre la sembra d'arròs, sembla que els més beneficiats devien ser els grans propietaris, que vivien fora de les poblacions i, per tant, no quedava gaire riquesa als pobles. En els llocs que tenien tendència al monoconreu no s'ho passaven gaire bé: «*Pasamos por el pueblo de Sobrestany, en que se hace arroz: ya indica su miseria.*»⁴⁷

En canvi, a les viles, on tenien facilitats per a dedicar-se a uns treballs diversificats, en què l'arròs només era un complement, devien presentar un altre aspecte de riquesa. L'Escala en seria un bon exemple, on gaudien d'una pesca d'anxoves, de quelcom de coral, d'una agricultura de policonreu i ramaderia; Zamora, en passar-hi, indica que la gent «*gana buenos jornales y no hay pobres.*»⁴⁸

L'arròs no necessitava d'unes atencions tan continuades com els altres conreus. Solament feia falta una mà d'obra nombrosa per al temps de plantar, així com per al de la sega. Aleshores arribava gent de pertot arreu, dels pobles veïns i de lluny. Durant les setmanes d'aquestes feines els jornals pujaven considerablement.

Una part de la producció de l'arròs de l'Empordà era enviada a Barcelona. L'atracció exercida per la capital era evident. Això es nota particularment en els últims dos decennis del segle XVIII. Anteriorment a aquests anys l'agricultura, en general, era lluny de poder oferir unes condicions d'especialització per a mantenir uns intercanvis comarcals regulars.

L'arròs era embarcat a l'Estartit, barri marítim de Torroella. En el «Diario Curioso», del 1762, trobem en el primer quadrimestre que el 8 de gener arriba arròs de l'Empordà a Barcelona. El 6 de febrer, 144 quarteres; el 18 del mateix mes, 40; el 19 de març, 71 quarteres; el 23, 20 quarteres; durant el mes d'abril, dos carragaments el dia 9, un de 125 quarteres i un altre de 120; 18 quarteres el dia 11; 48 el 22; 99 el 23, i 24 el 27. Tenim notícia del preu de l'arròs empordanès a través del «Diario de Barcelona».⁴⁹

LES ETAPES MÉS RECENTS DEL CONREU

L'any 1836 esclatà una fortíssima epidèmia a la comarca. Això posà el punt final al conreu de l'arròs al llarg del segle XIX. L'Acadèmia de Medicina encomanà als metges Mas i Planas de dictaminar sobre aquest estrall. Fan una descripció topogràfica del lloc i detallen una panoràmica aclaparadora.⁵⁰ Coinci-

47. F. DE ZAMORA, *op. cit.*, p. 362.

48. *Ibid.*, p. 361.

49. «Diario de Barcelona» (1973). Els preus de l'arròs de l'Empordà oscil·len entre 20 i 25 rals l'arrova durant els mesos de gener, febrer i març de l'any 1793.

50. Arxiu de l'Acadèmia de Medicina de Barcelona, lligall 18, any 1836, 2n. semestre, papers 271 i ss.

deixen en el fet que l'arròs cal prohibir-lo. Així fou com quedà suspès per una reial ordre del mes de juliol de 1838.

L'ordre de l'any 1838 va ésser feta d'acord amb els informes de l'Acadèmia de Medicina, de la Junta Superior Governativa del mateix ram, de la Junta de Sanitat, de la Societat d'Amics del País i de la diputació provincial de Girona, que unànimement van considerar l'arròs dolent per a la salut pública.

La història del conreu de l'arròs d'aquest segle a l'Empordà comença quan Pere Coll i Rigau, un torroellenc que havia anat a fer fortuna a Cuba, arriba de nou i compra terres d'aiguamoixos i closes abandonades i obté permís per a la plantació i aconsegueix un bon èxit. Però també començà de nou la polèmica sobre el conreu. Els treballs que inicià el senyor Coll donaven feina a molta gent; en conseqüència, els jornals pujaven, la qual cosa no veien amb bons ulls els grans propietaris de la rodalia, en particular el senyor Robert, que era el que fins aleshores havia dominat la situació comarcal i ara, amb l'arribada de l'emprenedor senyor Coll, temia perdre-la. Per aquest motiu el senyor Robert impulsà els ànims de la gent perquè es revoltessin contra el conreu de l'arròs, recordant-los velles epidèmies i calamitats, tot i que el senyor Coll volia fer la tasca bé. Disposà que la plantació fos a rec corrent, és a dir, que l'aigua s'escolés, amb xarxes de recs, i que les sèquies fossin ben netes: d'aquesta manera no hi hauria cap perill d'epidèmies com les del segle XVIII. D'altra banda, la medicina i la higiene, així com l'alimentació, eren ben diferents d'aquella època. Les millores feien impensable qualsevol repetició epidèmica.

Les dificultats que passà el senyor Coll, les descriu molt bé Josep Pla.⁵¹ Amb tot, no es va acovardir i obtingué permís definitiu a partir de l'any 1909. Dimitit el govern conservador de Maura, que donava suport al senyor Robert, i en pujar al govern els liberals ningú no va tornar a molestar el senyor Coll. Molts camperols seguiren l'exemple i iniciaren el conreu de l'arròs.

En acabar la guerra civil l'extensió del conreu de l'arròs es dilatà vers el nord. El mateix 1939 quedà constituït el Sindicat Arrosser de Pals, i s'inicià una etapa d'esplendor. El Sindicat ha facilitat la feina en fornir adobs, maquinària, comercialització del producte, etc. La campanya 1950-51 és de màxim rendiment; a partir d'aleshores comença un gradual però sostingut descens del conreu fins a arribar a les cotes actuals, ja difuminades amb la desaparició.⁵² Aquesta vegada no han estat pas motius sanitaris els que han fet deixar el conreu, sinó simplement el fet que el benefici s'ha anat empentint de tal manera que no val la pena de mantenir una feina que, malgrat tot, continua essent feixuga.

51. J. PLA, *Homenots, segona sèrie* (Barcelona, Destino, 1970), ps. 367-403.

52. El total de vessanes dedicades al conreu de l'arròs a la zona de Pals va ésser de 7.003 durant la campanya de 1950-51, i ha baixat a 246 vessanes a la campanya de 1976-77.

CONCLUSIONS

Al quadre 2 (resum general) i al 5 (evolució per quinquennis) s'observa una evident prosperitat en la corba de natalitat. En realitat, la mitjana dels anys 1715-1719 ens dóna una taxa de natalitat baixa (42,4 per mil), la dels anys 1785-1789 (59,3 per mil) és més d'acord amb les xifres de l'època.⁵³

Els anys de més mortalitat es troben ben destacats (propis de la demografia de l'antic règim): 1706 (mortalitat que es dóna arreu on s'ha estudiat la demografia), 1743 (també epidèmia general), 1751-1753, 1761-1765, 1775 (la més forta), 1780-1782, 1785-1787, 1791-1795.

Es pot observar perfectament que els períodes més catastròfics eren seguits per uns altres de més estables, els millors. Però simplement és a causa del fet que la població més feble ja havia estat eliminada.

La mortalitat és irregular i pendent en tot moment de les anyades o de les pestes de torn. La mortalitat del segle XVIII a Torroella no havia pas posat fi a l'infortuni dels segles precedents. Les característiques de l'antic règim continuaven per a la vila de Torroella.

En consultar qualsevol dada s'ha de tenir present l'extraordinària immigració que rebé Torroella, particularment al final del segle amb motiu de la Guerra Gran. Però va ésser durant tot el segle XVIII que hi hagué una forta immigració a Torroella. Pels censos del 1718 i del 1787 sabem que la vila creix. També Zamora ens dóna notícia d'aquesta expansió: «*El pueblo está cercado de murallas en bastante buen estado, pero habiéndose aumentado en unas 200 casas pocos años hace, se han formado arrabales fuera de ella.*»⁵⁴

Al quadre 3 es demostra que les defuncions superen els naixements en els anys que sabem xifres exactes. Si tenim en compte que la població creix (la densitat passa de 29,4 persones per quilòmetre quadrat l'any 1717 a 39,5 l'any 1787; amb un augment de 660 persones, que equival a un 34,5%), l'explicació lògica és que es produí una forta immigració. La hipòtesi de Vilar⁵⁵ resta comprovada. Atrets per l'oportunitat de trobar treball segur a Torroella, devien arribar molts joves fadrins i també famílies senceres.⁵⁶

Referent als matrimonis, es pot observar que segueixen amb força fidelitat el ritme de les defuncions. Els matrimonis de segones núpcies o ulteriors eren freqüents,⁵⁷ particularment després d'una epidèmia.

53. Vegeu el quadre 7.

54. F. DE ZAMORA, *op. cit.*, p. 364.

55. P. VILAR, *op. cit.*, p. 315.

56. A través de l'estudi de J. NADAL i E. GIRALT, *La population catalane de 1553 à 1717, op. cit.*, sobre la immigració francesa a Catalunya durant el segle XVII, es pot observar que un dels llocs que va rebre més gent va ésser Torroella, i dins dels 18 pobles de la Costa Brava actual Torroella sobresurt molt per damunt del seu immediat seguidor. Torroella en aquest segle havia perdut ja tota la influència política i la importància econòmica de manufactures de teixits dels segles anteriors; podem endevinar que aquesta atracció de francesos podia ésser per la demanda de gent temporera per a conrear l'arròs, ja amb una considerable importància en el segle XVII. En un examen

Conclusions pel mètode de supervivents

És possible de fer un càlcul referent a l'esperança de vida en néixer d'aquelles edats que no solen ésser afectades per les migracions, concretament fins a 14 o 15 anys, pel mètode de supervivents.⁵⁸ Indiquem per quinquennis i en xifres mil·lesimals, per tal de facilitar les comparacions, el nombre de nens i nenes que van quedant. Sabem, així, els supervivents a cada edat, fins a arribar a 14-15 anys. És important perquè és l'edat d'incorporació al treball, amb els corresponents efectes econòmics.

Per exemple, de cada 1.000 torroellencs nascuts durant els anys 1750-54, 753,6 arribarien a un any, que és com dir que 246,4 morien abans de complir l'any; 588,3 complirien dos anys, etc.; fins a arribar a 381,6 que aconseguirien l'edat de 14 anys, i només 376,8, d'aquells mil, arribarien a 15 anys. La generació més «afortunada» és la nascuda entre 1765-1769, en què 426,0 guanyen la cursa d'obstacles. Naturalment, hem fet córrer els anys, o sigui, 753,6 nascuts durant els anys 1750-54 sobreviuen durant els anys 1751-55; 588,3 els anys 1752-56, etc.

Passada aquesta edat, hi havia ja una amalgamació entre els pobles, en la recerca de treball primer, per matrimoni més tard —o per altres motius—, que feien que la població anés canviant d'individus.

Per a la població infantil calculem que el percentatge d'error degut als factors migratoris no pot pas ésser considerable; Nadal calcula una aberració del 2,4 % seguint aquest mètode.⁵⁹ A Torroella, més afectada per les migracions, encara que doblem la xifra, l'error no arriba al 5 %.

Quelcom que sorprèn a primer cop d'ull és que de la generació nascuda els anys 1760-64 sols 192,7 arribin a complir 15 anys. Comparat amb els resultats obtinguts per Nadal a Palamós, és notable la superioritat de la mortalitat infantil i dels pàrvuls a Torroella. El 57 % de la mainada nascuda al principi del segle XVIII a Palamós no arribava a complir 14 anys. A Torroella, només la generació nascuda entre 1765-69 aconsegueix aquest percentatge, és a dir, una vegada passada la meitat del segle, i encara tot seguit les xifres tornen a percentatges de l'ordre del 65 i 70 %. De la generació «catastròfica» de 1760-64 més del 80 % es quedaria pel camí de 14 anys. Com explicar aquesta diferència entre dues poblacions properes? A més, cal considerar que Nadal solament va fer l'estudi dels «nens». A Torroella s'ha estudiat «nens i nenes», i els «nens» són, precisament, els més afectats per la mort;⁶⁰ en el cas que a Palamós fos

dels papers que contenen els censos i matrícules dels francesos a Torroella —a ACA, Consell d'Aragó, lligall 551, l'any 1637— hem observat que hi havia diversos immigrants que es guanyaven la vida amb quelcom relacionat amb l'arròs.

57. Vegeu el quadre 8.

58. Vegeu el quadre 1.

59. J. NADAL, *Demografía y economía en el origen de la Cataluña moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)*, separata d'«Estudios de Historia Moderna», VI (1956-1959), art. 6è.

60. Vegeu els quadres 4 i 5.

igual, el percentatge s'acabaria de desnivellar. A més, a Palamós sols van ésser estudiats els llibres d'albats, mentre que en aquest estudi de Torroella s'ha tingut en compte tots aquells menors de 15 anys que s'han trobat en els llibres de «cossos».

Totes aquestes diferències no deixen de separar les xifres. Tot indica que ens trobem entre dues poblacions distintes. Era Palamós afortunada, o Torroella desgraciada? Palamós era, amb tota seguretat, una de les poblacions més afavorides, puix que tenia un equilibri entre les seves activitats econòmiques: gent de mar, agricultors, menestrals i comerciants formaven un cos ben proporcionat. Però Palamós no és un cas aïllat. Un estudi més general de les poblacions de Cadaqués, Vilafranca del Penedès, Sitges i Creixell, fet per Nadal i Giralt,⁶¹ i encara referent al segle XVII, dona una mitjana del 43 % de morts albats i del 57 % de «cossos», mentre que en la mitjana entre els anys 1740-99 (segle XVIII) a Torroella hem d'invertir les xifres: 60 % d'albats, 40 % de «cossos».⁶²

Causes d'una mortalitat superior

Tal com s'ha apuntat al començament, l'Empordà del segle XVIII era en una situació d'insalubritat. Cal tenir en compte que no era el conreu de l'arròs la causa de les epidèmies, sinó les aigües quan no circulaven. Empitjorava realment la situació amb la sembra? Una cosa és parlar del segle XVIII i una altra del XIX i XX, quan la medicina havia progressat i el conreu de l'arròs es va regir amb mesures higièniques més estrictes, dirigides a salvaguardar la salut pública. No es poden perdre de vista els següents punts determinants d'una demografia amb un alt índex de mortalitat durant el segle XVIII a la zona del conreu de l'arròs empordanès.

Primer: Un contacte molt més profund de la gent amb les aigües embassades quan es practicava el conreu de l'arròs. Anteriorment, els habitants veïns dels aiguamolls tenien prou esment abans d'entrar en contacte amb la massa de mosquits. Des d'antic els habitants de la zona estudiada miraren de situar llurs poblats enfilats dalt de pujols, fugint així de les terres baixes fangoses. Des del Montgrí hom distingeix petits bonys sobresortints de la llisa epidermis de la plana; són sòcols que queden de les velles formacions eocèniques, que serviren de base a pobles com Gualta, Pals, Belcaire, l'antiga ciutat ibèrica d'Ullastret, Fontanilles, Llevià, etc., i llocs com el Pinell, la Fonollera, Santa Maria, etc. Amb el conreu calia passar-se bones estones dins l'aigua. Moltes operacions del conreu de l'arròs calia fer-les amb aigua i llot fins mitja cama, amb totes les conseqüències de malalties que se sumaven a la principal del paludisme: reumatisme, etc.

Segon: L'especulació del guany feia que s'inundessin més camps prop dels pobles per a la sembra de la gramínia. Provocava molts conflictes. Repetits

61. J. NADAL i E. GIRALT, *La population...*, op. cit.

62. Vegeu el quadre 4.

dictàmens de l'Audiència fan recular momentàniament els camps embassats d'una manera fraudulenta.

Per exemple, l'any 1737 hom denuncià alguns individus que havien fet servir «*mañosos artificios*» per a inundar zones que normalment no ho eren, i continua: «... *las tierras son de las mejores y podrían emplearse para la siembra de trigo*». ⁶³

O bé: «*Hay muchas heredades que tienen precisión, quando les toca el turno de hacer arroz, de que se siembren todas sus tierras, hasta los prados; y se abandonen las casas, por estar circuidas de agua.*» ⁶⁴

Tercer: La necessitat d'aprofitar l'aigua al màxim, sense que a l'estiu s'escolés. L'arròs és un conreu d'estació seca, per la qual cosa els canals i recs van generalment molt fluïxos d'aigua. Si el conreu era tan favorablement beneficiós per a l'economia, és natural que el treballador del camp, per tal d'evitar de quedar-se sense gens d'aigua, l'aprofités al màxim, procurant les mínimes pèrdues possibles. L'aigua quedava així estancada, sense gens de moviment i durant l'estació més perillosa per a la propagació del mosquit.

Quart: Els camps d'arròs eren llocs idonis per a la putrefacció de tota mena d'herbes, arrels, granotes, ocells i altres animals, com les rates d'aigua, conegudes científicament com a *Arvicola amphibius*, molt perilloses perquè poden provocar la leptospirosi. En aquestes aigües els anòfels trobaven el millor ambient per a propagar-se, molt més que a les aigües embassades naturalment.

Cinquè: Cal considerar també les condicions de duresa que les diferents feines arrosseres comportaven. La postura dels treballadors era totalment incòmoda, constantment ajupits, tant per plantar-lo com per a herbejar o arrencar. El treball de la sega, abans de la recent mecanització, era una cosa dura. Les feines, en ple estiu, deixaven esgotats els bracers, que, assedegats, es bevien les mateixes aigües corrompudes i agafaven noves malalties.

A tot això cal sumar-hi les condicions socio-econòmiques, ja esmentades, desfavorables als treballadors del camp. L'augment demogràfic repercutí, a partir del segon quart de segle, en una revaloració de la terra i una puja dels drets senyorials i dels productes agrícoles, coincidint amb una baixa dels salaris. Al tercer quart del segle, quan disminueixen les collites, puguen més els preus i s'incrementen les rendes, i exploten les agitacions camperoles a l'Empordà. Però com que els cereals escassegen hi ha un ambient dubitatiu respecte a la conveniència del conreu de l'arròs, malgrat les seves repercussions negatives sobre la demografia.

63. ACA, Audiència, Consultas, reg. 161, f. 156.

64. «Diario de Barcelona» (20-XII-1795).